

УДК 2-756:27-9 (477-25)

Г. В. Охріменко,
старший викладач кафедри документознавства та інформаційної діяльності Національного університету «Острозька академія»

НАУКОВІ ПОШУКИ ПРОФЕСОРІВ ТА СТУДЕНТІВ КИЇВСЬКОЇ ДУХОВНОЇ АКАДЕМІЇ У СФЕРІ ЦЕРКОВНО-РЕЛІГІЙНОЇ ІСТОРІЇ

У статті надається загальна характеристика науковим дослідженням представників Київської Духовної Академії у сфері церковно-релігійної історії. Основний акцент надається розгляду передумов формування церковно-історичної школи, а також тематичному наповненню наукових студій київських академістів з питань розвитку Православної церкви.

Ключові слова: Київська Духовна Академія, церковно-релігійна історія, Православна церква.

Научные поиски профессоров и студентов Киевской Духовной Академии в сфере церковно-религиозной истории

В статье предоставляется общая характеристика научным исследованиям представителей Киевской Духовной Академии в сфере церковной и религиозной истории. Основной акцент предоставляется рассмотрению предпосылок формирования церковно-исторической школы, а также тематическому наполнению научных студий киевских академистов в вопросе развития Православной церкви.

Ключевые слова: Киевская Духовная Академия, церковно-религиозная история, Православная церковь.

Scientific searches of professors and students of Kievan Theological Academy in the field of church religious history

In the article the author described the religious researches of the Kievan Theological Academy's scientists about the Church History. The main aspects gets on pre-conditions of history school in Academy and on the themes of kievan scientist's researches, which deals with development of Orthodox Church.

Keywords: the Kievan Theological Academy. The Church History, the Orthodox Church.

В українській історіографії ще донедавна сповідувалась думка про антиукраїнський характер Київської духовної академії (КДА). Тради-

ційним стало протиставлення Києво-Могилянської Академії (КМА), як українського вищого навчального закладу європейського зразка, до створеної 1819 р. на її базі КДА, що трактувалась як інституція, яка перешкождала формуванню української свідомості та була «сліпим виконавцем великоросійської синодальної політики» [12, с. 34]. Та навряд чи такий погляд можна визнати об'єктивним. Безперечно, КДА переважну частку своєї адміністративної та навчально-виховної діяльності підпорядковувала уніфікованим постановам Святішого Синоду, але фактичний аналіз напрямків наукових пошуків її професорів та студентів свідчать про активне використання ними киево-могилянських академічних традицій при розгляді як філософсько-богословських, так і церковно-історичних тем.

Значну частину наукових досліджень представники КДА присвятили історії Руської церкви, особливо тим періодам, які стали наріжними та кризовими для її становлення та розвитку. Таким чином, метою даного дослідження є розгляд основних напрямків наукових пошуків професорів та студентів КДА у сфері церковно-релігійних відносин в цілому, та з історії Руської церкви зокрема. В контексті цього, важливими науковими завданнями, які потребують розгляду є: 1) загальна характеристика передумов формування історично-релігійної школи в КДА; 2) презентація тематичного наповнення наукових досліджень професорсько-викладацького складу та студентства КДА щодо питання історії Руської Церкви.

Церковно-історична проблематика у творчості професорсько-викладацького складу КДА частково знайшла своє відображення в наукових працях В. Ульяновського [23] та Н. Шип [26; 27]. Також, вивченню церковно-релігійного пласту в історичному минулому КДА присвячують свої аналітичні дослідження викладачі та студенти нині діючої Київської духовної академії, зокрема, Д. Воловників [11] та О. Конько [13]. Окремі аспекти наукових пошуків представників КДА у сфері церковно-релігійної історії розглядають у своїх дослідженнях О. Файда [24], М. Федоренко [25] та С. Біла [9]. Так, наприклад, важливою характеристикою КДА як осередку церковно-історичної науки в Російській імперії, на думку О. Файди було яскраве поєднання принципів історизму та наукової критики з вимогами дотримання «православності» у дослідженнях.

Становлення та розвиток наукової історичної школи в Київській академії, на базі якої досліджувались різні аспекти церковно-релігійних відносин, відбувались паралельно з розвитком самого навчального закладу, починаючи ще з XVII століття. За часів існування Київ-

ської Богоявленської школи історичні дослідження руського народу та церкви прослідковувались у церковно-релігійній та просвітницькій діяльності Захарія Копистенського, Іова Борецького та Петра Могили [10, с. 37]. Саме в їх полемічних дискусіях, що були спрямовані проти католицько-уніатської пропаганди, важливими аргументами для захисту віри, окрім богословських трактатів та творів Отців Церкви, стали історичні хроніки [13, с. 152].

В часи існування КМА робляться перші кроки до визначення сутності самої історичної науки, основних напрямків її розвитку, накреслюється методика історичного дослідження. Визначальну роль в цьому процесі здійснив Ф. Прокопович, який виклав свої погляди на історію у спеціальній праці «Про метод писання історії» та включив її до читання курсу з риторики в 1705–1706 рр. Важливе місце в поглядах науковця займала достовірність та об'єктивність історичних знань, а історик, на його переконання, «мусить зображувати все так, як воно діялось» [26, с. 122]. Одночасно з цим, викладання студентам Київській академії знань з історії в першій половині XVIII ст. не ставилося як спеціальне завдання [10, с. 39].

Відповідно, вивчення церковно-релігійних відносин не належало до самостійних дисциплін та досить тривалий час був включений до структури богословських класів. Окрім того, на початку XIX ст., в результаті візиторства Київської академії Т. Чацьким викладання історії Руської Церкви взагалі опинилася під загрозою зникнення. У своєму звіті від 1804 р. візитор Віленського навчального округу звинувачував професорський склад у необ'єктивному викладенні церковної історії, яка «викладалася без джерел», без використання поглядів нових авторів про природу «неузгодженості католиків та протестантів». Також публічні історичні диспути щодо вчення Римської Церкви не відрізнялися толерантністю, а історичне право католицизму усвідомлено не викладалось учням [8, с. 12].

Стрімкий розвиток наукової школи церковного історії відбувся з відновленням КДА в 1819 р. та був пов'язаний з просвітницькою діяльністю митрополита Євгенія Болховітінова. На думку провідного професора КДА Ф. Тітова, саме завдяки фінансовому сприянню митрополита студенти та викладачі почали активно займатися історичними розвідками у сфері церковної історії [21, с. 390].

Окрім того, у 1830 р. за проханням митрополита було призначено нового ректора І. Борисова, який особливу увагу приділяв історії Південно-Західної Русі та проблемам церковної унії. Також І. Борисов спільно з першим ректором університету св. Володимира М. Макси-

мовичем заснували у 1843 р. наукове історико-археологічне товариство «Тимчасову комісію для розгляду стародавніх актів» [27, с. 9].

Подальшим кроком в розвитку історичної школи в КДА стало відкриття окремої спеціальної кафедри церковної та цивільної історії 28 липня 1841 р. на чолі з ієромонахом Макарієм (Булгаковим). Так, у звітах академічної конференції за 1841 р. чітко прописана постанова про необхідність визначення для викладання російської та цивільної історії особливого наставника та регламентацію погодинного навантаження на викладання історії в навчальному закладі – «по дві години в тиждень в молодших класах для викладання російської громадянської історії, а в вищих класах для церковної історії» [21, с. 392]. Окрім того, Макарієм були прочитані лекції з домонгольського (988–1240 рр.), монгольського та післямонгольського (1240–1558 рр.) періодів історії Руської церкви [14].

Наступна активізація розвідок з історії Руської церкви настала в 50–60-х рр. XIX ст., коли кафедру церковної та цивільної історії очолив професор І. Малишевський. Найвагомим внеском дослідника у вивчення української церковної історії стала його монографія, присвячена Олександрійському патріарху Мелетію Пігасу та його участі у церковних справах [19]. Спираючись на численні місцеві та грецькі джерела, автор реконструював події на теренах Західної Русі XVI ст. та участь в них відомого церковного діяча Православного Сходу.

Загалом, до сфери наукових зацікавлень професора, автора близька п'ятиста творів з загальної та російської церковної історії, належали різнопланові історичні теми, найважливішими з яких були: 1) історія Київської академії як єдиного навчального закладу для православного населення Південно-Західної Русі; 2) розвиток Руської церкви за часів князя Володимира; 3) висвітлення ставлення протестантських теологів до Руської церкви; 4) становище Православної церкви та православних священнослужителів в умовах унійних процесів Польсько-Литовської держави [15; 16; 17; 18; 20].

Грунтовні дослідження І. Малишевського у сфері історії Руської церкви за часів прийняття Берестейської унії спричинили зацікавлення цією тематикою студентами та викладачами КДА. Так, наприклад, збереглося понад десяти дисертаційних досліджень, предметом розгляду яких стали умови та причини введення Берестейської унії в Південно-Західній Русі. Зокрема, тематична специфіка цих досліджень стосується питань: 1) розподілу Київської митрополії на литовську та московську (Г. Нарбеков «Про розподіл руської ситр полії на Литовську та Московську» (1849) [1]; 2) незадовільного стану православ'я

та православних в Західній Русі від нашествия монголів до ведення унії (П. Вознесенський «Про стан православ'я і православних в Західній Русі від монгольської навали до введення унії» (1851) [2]; 3) характеру церковного устрою в православній та римо-католицькій ієрархії перед Берестейською унією (Ф. Лебедінцев «Погляд на унію, що була в Південно-Західній Русі» (1851) [3], Д. Синицький «Характер церковного управління в Південно-Західній Русі перед Брестською Унією» (1861) [4], М. Ганицький «Характеристика римо-католицької ієрархії в Польщі XVI ст.» (1867)) [6]; 4) права патронатства в XVI ст. як причини загрози Київської митрополії Православної Церкви (О. Конський «Про право патронатства в Південно-Західній Русі в XVI ст.» (1867) [5].

Здобутки І. Малишевського у викладанні історії Руської церкви знайшли продовження у творчості його наступника професора Ф. Терновського, який займався дослідженням громадсько-церковною діяльністю видатних викладачів Київської академії – Стефана Яворського та Феофана Прокоповича [11, с. 139]. Окрім того, дослідник займався проблемою розподілу церков та переконував, що ініціатива такого акта та духовної роздробленості належала Західній Церкві, в той час як Східній церкві був властивий шлях духовної цілісності. На користь безкорисності Православної церкви Ф. Терновський подає дослідження про діяльність духовних ієреїв починаючи від часів св. Володимира. В ньому він зазначає, що на відміну від римських біскупів, київські митрополити не займалися світськими владними питаннями, окрім політики миротворення та не використовували періоди смути для пропагування своєї ідеї [24, с. 8].

У другій половині XIX ст. в КДА остаточно формується авторитетна церковно-історична школа. Перш за все, згідно зі статутом 1869 р. поруч з богословським та церковно-практичним відділеннями відкривалося церковно-історичне, що зумовило значну активізацію наукових досліджень і, відповідно, публікацій [27, с. 15]. Та найбільш визначальним аргументом на користь розвитку наукової школи у сфері церковно-релігійної історії слугує діяльність Церковно-історичного та археологічного товариства (ЦІАТ) (1872–1920) при КДА. ЦІАТ зробило вагомий внесок в розвиток української історичної науки: ним був створений перший в Україні Церковно-археологічний музей, здійснено низку важливих практичних заходів щодо охорони визначних пам'яток церковної архітектури в Києві.

Товариство активно здійснювало науково-дослідницьку діяльність з питань історії, археології, філософії та богослов'я, суттєво активізувало історико-церковну школу КДА. Активними членами товариства

стали дослідниками церковно-релігійної історії – професори М. Петров, В. Завітневич, І. Малишевський, С. Голубев та Ф. Тітов. Підтвердженням їх наукової діяльності в межах членства в ЦІАТ слугує статистика рефератів, подана в «Записці голови товариства, єпископа Димитрія від 9 жовтня 1900 р. про необхідність внесення змін до Статуту і назви Товариства». Так, зі 181 реферата за період 1883–1900 рр. авторству М. Петрова належить 81 реферат; С. Голубева – 11; В. Завітневича – 8; Ф. Тітова – 7; І. Малишевського – 4 [7].

Реферати активно обговорювались на засіданнях Товариства і прикладом цьому можуть бути теми таких досліджень: в 1882 р. І. Малишевського «Два доповнення до 2-х останніх томів «Історії Руської Церкви» Високопреосвященого Макарія Митрополита Московського»; в 1884 р. С. Голубева «Про дату смерті князя Константина Острозького та першодрукаря Івана Федорова»; в 1885 р. М. Петрова «Покровительство Київського митрополита Філалета про матеріальне забезпечення сільського духовництва Київської єпархії»; в 1889 р. В. Завітневича «До питання про рік рукопокладання в митрополити священномученика Макарія і про місце його смерті»; в 1903 р. Ф. Тітова «Сучасна Галичина в церковному, релігійно-моральному та археологічному планах» [25, с. 50].

Різноманітність наукових пошуків викладачів та вихованців КДА у сфері церковно-релігійної історії репрезентують також і аналітичні дослідження на сторінках наукового журналу «Труди КДА». Церковна історія та історія міжконфесійних відносин представлена в двох основних рубриках видання – загальнохристиянська історія та історія Руської православної церкви.

Умовно, загальнохристиянська історія охоплена такими основними тематичними блоками: 1) історія протестантизму, язичницьких вірувань, ересей та новітніх сект («Сучасний стан протестантизму», «Сучасні рухи в протестантизмі», «Останні представники політеїзму давнього світу», «Давні протестанти в Західній Церкві», «Варлаамитська ересь»); 2) поширення християнства та православ'я за межами Російської імперії («Історичний нарис християнської проповіді в Китаї», «Історико-статистичний опис камчатських церков», «Священники в Болгарії»); 3) давня та середньовічна історія християнства, історія церковних соборів («Погляд на стан та обов'язки представників церкви і ставлення до них народу в грецькій імперії», «Історія Афона», «Триденський собор»); 4) діяльність Святих Отців церкви та церковних діячів («Блаженний Ієронім і блаженний Августин та їх відносини», «Життя св. Іоанна Златоуста», «Несторій і Євтихій, ере-

сіархи V ст.», «Архімандрит Фотій і його церковна діяльність»); 5) історія священних книг світових релігій («Коран, його походження», «Історико-критичне введення в Коран»).

Історія Руської православної церкви на сторінках «Трудов КДА» представлена більш специфічними дослідженнями, які можна згрупувати таким чином: 1) життєписи та церковно-суспільна діяльність православних ієрархів («Мелетій Смотрицький. Архієпископ Полоцький», «Митрополит Стефан Яворський», «Феофан Прокопович та Варлаам Ванатович», «Києво-софійський протоієрей Іоан Леванда», «Короткі біографічні дані про катиринославських архієреїв (1775–1853)»); 2) історія православних епархій, монастирів, церков («Чернігівські епархії», «Києво-Печерський Пустельно-Николаєвський монастир», «Відродження Києво-Софійського собору в 1843–1853 рр.», «Досвід історичного дослідження про число монастирів руських»); 3) до питання про історіографію Руської православної церкви («Історія Російська» В. Татищева щодо руської церковної історії», «Історичні праці Щербатова і Болтіна щодо російської церкви», «Критично-бібліографічний огляд нових праць в історії російської церкви – рецензія на працю Жуковича П. «Сеймова боротьба»»); 4) роль єзуїтів та латинських впливів в історії Православної церкви в XVI–XVII ст. («Єзуїтські школи в Південно-Західній Росії», «Єзуїти і їх педагогічна діяльність в Польщі та Литві», «Єзуїт Антоній Поссевін»); 5) історія Уніатської церкви у її відносинах з Православною («Сучасний стан питання про унію церков східних та західних», «З історії об'єднання уніатів в Білорусії 1795–1805 роках», «Київський церковний собор 1629 року», «Уніатський митрополит Іпатий (Поцей) та його проповідницька діяльність»); 6) історія церковного розколу в Російській церкві в середині XVII століття («Історичні дані про розкольників Чернігівської епархії», «Семен Вторушин, засновник російського розколу XVIII ст.»); 7) сектантство та ересі в православ'ї («Про російське сектантство взагалі і частково, про те, чим небезпечна сучасне наше російське сектантство», «Роль сект «жидовствуючих» в XVI ст.», «Історичний огляд містичних сект в Росії», «Російське вільнодумство при імператриці Катерині II та епоха реакції») [22].

Таким чином, протягом всієї наукової діяльності професори та студенти КДА, використовуючи здобутки її попередниць – Києво-Богоявленської школи та КМА у розвитку церковно-історичної науки, перш за все займалися дослідженням Православної церкви. В центрі наукових зацікавлень істориків перебували і внутрішні, і зовнішні аспекти її діяльності: життєпис видатних церковних діячів, історія православних

епархій, вплив інших релігійних конфесій на розвиток Руської церкви тощо. Однією з найважливіших науково-дослідних тем представників даної історичної школи, яка потребує подальшого дослідження, стала проблема кризового стану Православної церкви в кінці XVI ст. та питання впливу Берестейської унії на подальшу долю православ'я.

Список використаних джерел та літератури:

1. ІРНБУ, ф. 304, од. зб. (дис.) № 1. Нарбеков Герасим. О разделении русской митрополии на Литовскую и Московскую [Рукопис] / Г. Нарбеков. – К., 1849. – 62 арк.

2. ІРНБУ, ф. 304, од. зб. (дис.) № 37. Вознесенский Порфирий. О состоянии православия и православных в Западной России от нашествия монголов до введения унии [Рукопис] / П. Вознесенский. – К., 1851. – 47 арк.

3. ІРНБУ, ф. 304, од. зб. (дис.) № 179. Лебединцев Феофан. Взгляд на унию, бывшую в Юго-Западной России [Рукопис] / Ф. Лебединцев. – К., 1851. – 71 арк.

4. ІРНБУ, ф. 304, од. зб. (дис.) № 280. Синицкий Даниил. Характер церковного управления в Юго-западной Руси перед Бреской Унией [Рукопис] / Д. Синицкий – К., 1861. – 51 арк.

5. ІРНБУ, ф. 304, од. зб. (дис.) № 427. Конский Алексей. О праве патронатства в Юго-Западной России в XVI веке [Рукопис] / А. Конский. – К., [1867]. – 231 стр.

6. ІРНБУ, ф. 304, од. зб. (дис.) № 446. Ганицкий Михаил. Характеристика римско-католической иерархии в Польше XVI века [Рукопис] / М. Ганицкий. – К., 1869. – 88 арк.

7. ЦДІАК, ф. 1396, оп. 1, спр. 71. Про перетворення церковно-археологічного товариства в церковно-історичне [Рукопис]. – 9 жовтня 1900 – 9 листопада 1901. – 46 арк.

8. Акты и документы, относящихся к истории Киевской Академии. Отделение III (1796–1869 гг.). Томь 2 (1804–1808) [Текст] / с предисловием, введением и примечаниями Ф. И. Титова. – К., 1911. – № V. – С. 8–14.

9. Біла, С. Перехід Львівської, Перемиської та Луцької епархій до унії в українській історіографії православного спрямування другої половини XIX – початку XX століття [Текст] / С. Біла // Проблеми гуманітарних наук: Наукові записки Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка. – Дрогобич : Вимір, 2001. – Випуск восьмий. – С. 156–165.

10. Вишевский, Д. Киевская Академия в первой половине 18 столетия (Новые данные, относящиеся к истории этой Академии за указанное время) [Текст] / Д. Вишевский // Труды КДА. – 1902. – январь. – С. 23–67.

11. Воловников, Д. Причины возникновения и основные вехи кафедры истории и разбора западных исповеданий Киевской Духовной Академии [Текст] / Д. Воловников // Труды КДА (УПЦ). – 2002. – № 4. – С. 136–143.

12. Дорошенко, Д. Православна церква в минулому та сучасному житті українського народу [Текст] / Д. Дорошенко ; передмов. Українське Православ-

не Братство св. Володимира в Торонто. – Берлін : Нація в поході, 1940. – 70 с.

13. Конько, О. Історія формування та розвиток історичної школи в Київській Колегії та Академії [Текст] / О. Конько // Труды КДА. – 2002. – Т. 1. – С. 150–167.

14. Макарий. Очерк истории Русской Церкви в период дотатарский : 992–1240 гг. [Текст] / митр. Макарий (Булгаков) // Христианское чтение. – 1847. – Ч. 1. – С. 220–283 ; 354–432. – Ч. 2. – С. 42–92.

15. Малышевский, И. Историческая записка о состоянии Академии в минувшее пятидесятилетие [Текст] / И. Малышевский // Труды КДА. – 1869. – ноябрь. – С. 65–138.

16. Малышевский, И. Откуда происходят сочувственные отзывы протестантов о восточной, особенно русской церкви? [Текст] / И. Малышевский // Труды КДА. – 1867. – ноябрь. – С. 291–332.

17. Малышевский, И. Отношение Руси к церкви римской при св. князе Владимире [Текст] / И. Малышевский // Труды КДА. – 1863. – февраль. – С. 89–164.

18. Малышевский, И. Русский приходской священник-проповедник XVII века [Текст] / И. Малышевский // Труды ДКА. – 1861. – апрель. – С. 391–466.

19. Малышевский, И. И. Александрийский патриарх Мелетий Пигас и его участие в делах Русской Церкви [Текст] / И. Малышевский. – К., 1872. – 540 с.

20. Малышевский, И. Голос русского на защиту греческой церкви [Текст] / И. Малышевский // Труды КДА. – 1861. – май. – С. 65–76.

21. Титов, Ф. Императорская Киевская Духовная Академия в ее трехвеховой жизни и деятельности (1615–1915): Историческая записка [Текст] / Ф. Титов. – К. : Копак, 2003. – 688 с.

22. Труды Киевской Духовной Академии [Текст]. – Киев : Типография Киево-Печерской лавры ; Типография Губернского управления ; Типография В. Давиденко, 1860–1879.

23. Ульяновський, В. І. Двічі професор Степан Голубев в академічному та університетському контекстах [Текст] / В. І. Ульяновський. – К. : Нац. Києво-Печерський істор.-культур. заповідник, 2007. – 360 с.

24. Файда, О. В. Візантиністика в Київській Духовній Академії в 1819–1919 рр. [Текст] : автореф. на дис. канд. істор. наук : 07.00.06 / Львівський національний ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2005. – 21 с.

25. Федоренко, М. О. Відображення в джерелах полеміки навколо петровення церковно-археологічного товариства в церковно-історичне та археологічне товариство при Київській духовній академії [Текст] / М. О. Федоренко // Гілея : науковий вісник : зб. наук. праць. – К., 2012. – Вип. 56 (1). – С. 43–52. – (Історичні науки).

26. Шип, Н. А. Київська духовна академія в культурно-освітньому просторі України (1818–1919) [Текст] / Н. А. Шип. – К. : ТОВ «НВП «ІНТЕРСЕРВІС», 2010. – 436 с.

27. Шип, Н. З історії Київської Духовної Академії [Текст] / Н. Шип // Труды КДА. – 2001. – № 4. – С. 3–30.